

ISTARSKI KAŠTELI

Kašteli južno od Pazina

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

Pazinska je knežija zauzimala gotovo četvrtinu Istre, a zahvaljujući povlasticama lokalnog plemstva slovila je kao "corpus separatum" među habsburškim kranjskim zemljama

U nastavku prikaza istarskih kaštela na red su došli gradovi i naselja što su se iz njih razvili u središnjem dijelu Istre, uokolo Pazina. I ta su naselja uglavnom izgrađena na vrhovima brda i na mjestu prapovijesnih gradina. Inače je na tom brdovitom prostoru Pazinštine bilo mnogo utvrđenih gradova i kaštela jer je to bila glavna obrana habsburških posjeda u Istri prema Mletačkoj Republici.

Zapravo i ne čudi što je ta habsburška pokrajina, u historiografiji zabilježena pod nazivom Pazinska knežija (njem. Grafschaft zu Mitterburg, lat. Comitatus Histriensis, tal. Contea di Pisino), bila jedan od najutvrđenijih habsburških posjeda na cijelom području njihove vladavine u srednjoj Europi (Habsburška Monarhija). Temelje je Pazinske knežije postavio grof Meinhard iz Crnoga Grada (Menhard von Schwarzenburg) koji je kao svjetovni zastupnik Porečke biskupije u 12. st. postao gospodarom središnje Istre. Njegove su posjede potom naslijedili grofovi Gorički (ponekad u literaturi nazivani i Pazinskim grofovima) nad kojima akvilejski patrijarh, nakon što je 1209. postao istarskim markgrofom, nije imao suverenitet. Na temelju ugovora o nasljeđivanju između Alberta IV. Goričkoga i Rudolfa IV. Habsburga, sastavljenog 1365., nakon izumiranja istarske grane grofova Goričkih, Pazinska knežija došla je 1374. pod vlast Habsburgovaca, a 1379. prvi je put za Pazinsku knežiju zabilježen naziv Grafschaft zu Mitterburg. Položaj je zemaljskog plemstva bio utvrđen spomenutom povlasticom Alberta IV. i

kasnijim habsburškim potvrdama, zahvaljujući kojima je Istra unutar kranjskih zemalja slovila kao "corpus separatum". Potiskivanjem vlasti akvilejskoga patrijarha (1420.) i nakon rata Cambraiske lige, u 16. st. ustalile su se granice Pazinske knežije koja je otad zauzimala gotovo četvrtinu istarskog poluotoka. Uz užu Pazinsku knežiju obuhvaćala je vlastelinstva odnosno gospoštije Lupoglav, Kožljak, Kršan, Grdoselo, Paz, nadarbinu Gologoricu, samostan Sv. Petar u Šumi i posjede pičanskoga biskupa. Vrhovnu vojnu, sudbenu, fiskalnu i upravnu vlast obnašao je pazinski kapetan (hauptmann), kojemu su bili podložni pokrajinski sudac (landrichter), pisar i drugi činovnici. Na nižoj su razini župani zadržali svoju funkciju, ali se položaj podložnika sve više pogoršavao zbog Uskočkoga rata (1615.-1618.) te feudalnoga i fiskalnoga pritiska (urbari 1498. i 1598), slabog gospodarenja (istočne su posjede Habsburgovci u više navrata davali u zakup, polog ili ih prodavali uz pridržaj suvereniteta) i depopulacije. Mirom u Campoformiju iz 1797. prestala je postojati Pazinska knežija.

Inače je dio negdašnjih utvrda Pazinske knežije već obrađen u nastavcima o kaštelima Čičarije, Kastavštine i Istarske Liburnije te uokolo Čepičkog polja, a ovdje se predstavljaju utvrđena naselja južno od grada Pazina.

Utvrđeno selo bez tragova bedema

Prikaz započinje **Kringom** (tal. **Coridico**), manjim naseljem seoskih značajki koje

se nalazi južno od Tinjana, na brežuljku kraške visoravni uz desni rub srednjeg dijela vijugave Limske drage i na lokalnoj cesti Tinjan – Radetići. U crkvenim se latinskim knjigama najprije nazivala Coritucum, a u Pazinskom urbaru iz 1498. na njemačkom Kring, a to je gotovo istovjetno sadašnjemu hrvatskom nazivu. Naselje su još u prapovijesno doba osnovali Histri kao tipično željeznodobno visinsko gradinsko naselje, jedno u nizu uporišta središnje Istre. Poput brojnih drugih gradina, i Kringu je za vladavine Rimljana stanovništvo napustilo i u blizini podignulo nova naselja. O tome svjedoče brojni nalazi s arheoloških lokaliteta na brdu Korona i Podkorona na širem području Kringe, gdje je pronađeno više ulomaka natpisa i nadgrobnih spomenika te brončana figurica *Venus Anadyomene*.

Tlocrt Kringe

Za prodora Slavena na istarski poluotok stanovnici su napustili svoja neutvrđena naselja i ponovno se preselili na mjesto prapovijesne gradine gdje su podigli novo, vjerojatno utvrđeno naselje, koje se u dokumentima pod imenom Curitico prvi put spominje 1102. kao posjed akvilejskog patrijarha. Od 1177. u rukama je porečkih biskupa koji su krajem 12. st. upravu prepustili potomcima grofa Meinharda iz Crnoga grada, odnosno poslije Pazinske grofovije i knežije. Poput susjednog Tinjana i drugih istar-

skih kaštela Pazinske knežije, u 16. st. imala je svog župana koji se zajedno sa sudskim vijećem, prema Ivetcu, "u ljetnim mjesecima sastajao u hladu ladonja". To bjelogorično drvo iz porodice brijestova s gustom krošnjom i malim tvrdim plodovima može narasti 20 do 25 m u visinu, poznato je i kao koščela crna (*Celtis australis L.*), a u nas ima pedesetak raznovrsnih naziva od kojih su najpoznatiji koprivič, pelegringa i koštela. Pod ladonjom su se u manjim istarskim mjestima, posebno onima bez lođe, održavale sjednice lokalne zajednice i zasjedanja sudskih vijeća. U Kringi i Raklju je pod ladonjom navodno pisan i slavni *Istarski razvod*. Uostalom po tom se drvu nazvala i jedna suvremena politička stranka u Istri.

Iako u izvorima Kringa nije zabilježena kao utvrđeno naselje, na temelju Valvasorova crteža iz 17. st. može se zaključiti da je to bilo manje utvrđeno selo. Povijesna jezgra Kringe cijelom površinom zauzima glavicu dugačke, uske i izdužene zaravni koja je položena od sjevera prema jugu i blagim padinama sa zapadne i istočne strane odvojena od susjednih obronaka. Od negdašnjih bedema u obliku nepravilnog poligona nije se ništa sačuvalo jer su u 18. i 19. st. srušeni ili ugrađeni u vanjska pročelja nanizanih kuća. Pretpostavlja se da

su bedemi bili izgrađeni najkasnije u 16. st., nakon što su Mlečani neutvrđenu Kringu nekoliko puta osvajali i prepustili plamenu.

Osim bedema, okosnicu urbane sheme Kringe čine dvije glavne ulice, s obje strane omeđene nizovima kuća koje se protežu od negdašnjih sjevernih i zapadnih vrata te sastaju na glavnom trgu. Na trgu je cisterna s dva zdenca iz 1882. te župna crkva Sv. Petra i Pavla građena na mjestu starije. Manja je to jednobrodna građevina s malom istaknutom apsidadom kružnog tlocrta te dva para plitkih kapela i sakristijom, dok je pročelje ukrašeno kipovima u nišama sv. Petra i Pavla i Blažene Djevice Marije.

Pogled na Kringu

Kringa na Valvasorovu crtežu

Uz zapadni je ugao crkve samostojeći trokatni masivni zvonik pravokutnog tlocrta, natkriven poligonalnim tamburorom i osmerostranom piramidom. Visok je 30 m, a građen je od fino klesanih velikih kvadara s vijencima. Donji su mu dijelovi zvonika probijeni manjim prozorima, a najviši je kat sa zvonima na sve četiri strane otvoren biforama.

Kringa je najpoznatija po najstarijem imenom spomenutome europskom vampiru koji je i turistička atrakcija, a priču je zabilježio Valvasor

Od ostalih građevina vrijedi istaknuti jednobrodnu crkvicu Sv. Ane iz 1558. s preslicom na pročelju te crkve Sv. Antuna Opata i Sv. Katarine iz 16. st. [1].

Može se slobodno reći da je Kringa najpoznatija po najstarijem imenom spomenutome europskom vampiru koji je i svojevrsna turistička atrakcija. O njemu je 1689. pisao Johan Weikard Valvasor u često spominjanom djelu *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre des Herzogthums Crain)*. Slavni je putopisac zabilježio pripovijedanje mještana Kringe o događaju koji se zbilo 1672., nakon 16 godina tajanstvenih i tjeskobnih zbivanja te mnogo straha. Naime, toliko je vremena prošlo otkako je na mjesnom groblju pokopan Jure Grando, rođeni Križanac (kako se zovu stanovnici Kringe). Nedugo se nakon pogreba pokojnik počeo ukazivati mještanima, vidali su njegovu

utvaru kako luta selom, a kucao je i na vrata nekih kuća u kojima bi potom netko naprasno preminuo. Čak se i njegova udovica žalila seoskom glavaru da je pokojni muž noću posjećuje, maltretira, čak i siluje. Mnogo je trebalo dok se skupila grupa odvažnih mještana koji su odlučili iskopati Jurino tijelo. Nakon što su u noći pod bakljama otvorili grob, zaprepastilo ih je pokojnikovo rumeno lice koje se čak i smijalo. Najprije su se od straha razbježali, a potom se vratili i naoštrenim kolcem pokušavali, ali nisu uspjeli, probosti "štriguna". Ipak jedan je prisebni mještananin mrtvacu sjekirom odrubio glavu, a grob se navodno napunio krvlju. Zatim su zatvorili grob i utvara se Jure Granda nije nikad više pojavila [2].

Najisturenija habsburška utvrda

Sjeverno od Kringe, također na brežuljku kraške visoravni i uz rub srednjega dijela vijugave i plodne Limske drage, nalazi se općinsko središte **Tinjan** (tal. **Antignana**). Gradić je od Pazina udaljen 11 km prema jugozapadu i smješten je uz županijsku cestu Pazin – Poreč te raskrižje cesta za Muntrilj, Kringu i Sveti Petar u Šumi.

Poput brojnih drugih istarskih naselja razvio se na mjestu prapovijesne histarske gradine, na istaknutom položaju nad jednim od glavnih putova. Sudeći prema rimskom nazivu Attinianum, koji vjerojatno potječe od imena rimskog veterana kojem je pripadao, život je ondje postojao tijekom cijele rimske vladavine iako se nesumnjivo dio stanovništva bio iselio i podigao nova naselja u široj okolici. Što se potom događalo, danas je potpuna nepoznanica, no sasvim je sigurno na istom mjestu u srednjem vijeku izgrađeno novo naselje koje se u dokumentima prvi put spominje 929. kada zajedno s Motovunom prelazi iz vlasti Otona II. Saskog na Porečku biskupiju. Sredinom je 12. st. sjedište župe koja se u dokumentima prvi put spominje 1177. kao "ecclesia di Antoniana". U posjedu je Porečke biskupije bio do kraja 12. st. kada mu je gospodarom postao već spominjani Meinhard, utemeljitelj Pazinske grofovije i knežije.

Tlocrt Tinjana (prema K. Horvat-Levaj)

Tinjan na prikazu J. W. Valvasora

Tinjan je u 13. i 14. st. na granici akvilejskog i potom mletačkog teritorija, a gorički grof Albert IV. podigao je 1342. oko naselja nove gradske bedeme i obrambene grabe čiji su tragovi još vidljivi u organizaciji naselja. Da je dobro procijenio prilike na granici svog posjeda potvrdilo se već sljedeće godine kada je zbog stalnih čarki Pazinaca i stanovnika susjednoga Svetog Lovreča Pazenatičkog izbio rat između Goričkih grofova i Mletačke Republike. Premda se Albert IV. mirovnim ugovorom iz 1344. obvezao srušiti tinjanske utvrde, one su već 1365. bile obnovljene. Zbog toga je Tinjan potkraj vladavine Goričkih grofova i za cijele habsburške vladavine bio "trn u peti" Mletačkoj Republici, o čemu svjedoče brojne ratne epizode od 14. do kraja 16. st.

Tinjan je za cijele habsburške vladavine bio "trn u peti" Mletačkoj Republici, a o tome svjedoče brojne ratne epizode

Ipak je status jedne od najisturenijih utvrda habsburškoga istarskog posjeda prema Mletačkoj Republici presudno utjecao na razvoj grada tijekom cijeloga novog vijeka. Pretvaranje uspješnog grada, koji se i u Pazinskom urbaru iz 1578. spominje kao "stadt" (grad), u isturenu utvrdu potpuno je promijenilo socijalnu strukturu pa u njemu više

ne stanuju obrtnici i trgovci već vojnici i vojni obveznici. Tu je ulogu vojničke utvrde Tinjan uspješno "odigrao" i za Uskočkog rata, ali je zato grad potpuno devastiran. Mlečani su ga bili privremeno zaposjeli i nakon sklapanja mira napustili te potpuno razorili zidine od kojih su sačuvani samo tragovi iznad Limske drage. Stoga i ne čudi što se Tinjan u 17. st. spominje tek kao gradić (städtl). Otad se izvorni izgled tinjanskih bedema može rekonstruirati zahvaljujući ovalnom opsegu koji je određen linijom negdašnjih obrambenih zidova. Središnji se i najstariji dio naselja nalazi na povišenoj zaravni sa župnom crkvom Sv. Šimuna i Jude apostola, od koje se zrakasto granaju poprečne ulice. Kao i kod mnogih drugih istarskih kaštela, najprije je na mjestu današnjeg naselja

u sjevernom dijelu oblikovana predurbana jezgra u obliku polukružne korte, a na nju upućuju zakrivljeno povezana začelja poslije podignutih kuća u sjeverozapadnom dijelu povijesnog središta. Katarina Horvat-Levaj smatra da je na mjestu današnje crkve stajala gradska utvrda od koje se sačuvala branič-kula, potom preuređena u samostojeći zvonik.

U tom je obliku Tinjan dočekao početak novog vijeka kada je 1506. negdašnje podgrađe opasano renesansnim obrambenim zidovima. Liniju se novih gotičko-renesansnih bedema može pratiti od južnog dijela do četverokutne kule na istočnom rubu naselja. Okolicu urbane strukture obnovljenog i znatno proširenog Tinjana čini glavna ulica koja se pruža sljemenom brežuljka od glavnih vrata zaštićenih kulom do glavnog trga. Iako kula gradskih vrata nije sačuvana, sudeći prema crtežima Petronija i Valvasora iz 17. st. to je uz zvonik župne crkve bila prevladavajuća vertikala cijelog naselja. Vanjsko joj je pročelje bilo ukrašeno habsburškim grbom, a na vrhu je bila preslica sa zvonom za uzbunu.

Prvotna se tinjanska župna crkva Sv. Antuna Opata nalazila u istočnom dijelu povijesne jezgre. Sudeći prema Petronijevu crtežu, bila je to manja jednobrodna građevina s preslicom nad glavnim pročeljem. U njezinoj je blizini u 16. st.

izgrađena sadašnja župna crkva sa središnjim zvonikom na pročelju, posvećena svetim apostolima Šimunu i Judi.

Brojne priče i legende

Smanjivanje napetosti na habsburško-mletačkoj granici nakon Uskočkog rata omogućilo je u 17. i 18. st. urbanistički preporod Tinjana. Tada su srušeni gradski bedemi i zamijenjeni nizovima novih baroknih kuća, a probijene su nove i zatvorene stare ulice te iznova oblikovani stari i izgrađeni novi trgovi. Umje-

sto jednokatnica podignute su barokne palače i raskošne građanske kuće. U gradskom se središtu 1783. ruše obje crkve i na tom mjestu podiže sadašnja župna crkva Sv. Šimuna i Jude u ranome neoklasicističkom stilu, a u unutrašnjosti s primjesama baroka i rokoka. Pročelje je lezenama (s bazama i kapiteljima) podijeljeno na tri polja iznad kojih je vijenac i trokutasti zabat. U svakom je polju po jedna niša s kipovima, s tim da su bočno kipovi sv. Šimuna i sv. Jude Tadeja, a nad glavnim baroknim ulazom Blažene Djevice Marije.

Županski kameni stol i sjedišta

Današnje središte Tinjana

Na trgu je županski stol i 12 kamenih sjedišta i tu je redovito zasjedala tinjanska županska samouprava koja je birana jednom godišnje

Na južnom je rubu trga koji tvori glavna cesta s prilaznim ulicama ladonja sa županskim stolom i 12 kamenih sjedišta. Tu je redovito zasjedala, raspravljala i donosila odluke tinjanska županska samouprava birana jednom na godinu, obično na Sveta tri kralja, a tvorila su je dva suca i 10 staraca. Glasovali su svi tinjanski obiteljski glavari, a glasovi su se za svakoga prozvanog kandidata urezi-

vali u poseban prut. Članovi su županske samouprave postajali oni s najviše ureza, a urezi su odlučivali i o godišnjem županu. Samouprava se sastajala jednom na tjedan i okupljali su se u crkvi na misi, a potom bi sjeli za županijski stol pod ladonju i donosili odluke, kažnjavali prijestupnike, izvještavali građane o novim uredbama, sudili, pomagali slabima... O ozbiljnijim se problemima vijećalo u crkvi, a ponekad i u gradskoj lođi. Uz biranje je župana vezana i zabavna legenda po kojoj su se svi članovi županske vlasti okupljali oko stola i na njega polagali duge brade te čekali u čiju će ući buha stavljena u rupicu na sredini stola. Buha je tako presuđivala u izboru župana jer bi bio imenovan onaj koji se prvi počeošao. Župan je bio vrlo poštovan te oslobođen plaćanja dijela poreza i sudjelovanja u javnim radovima, a prvi se spominju još u 11. st.

Na glavnoj su gradskoj komunikaciji i sve ostale komunalne građevine, ponajprije zgrada negdašnje gradske lože koja je bila podignuta zapadno od gradskih vrata. Prizemlje joj je bilo rastvoreno nizom sada zazidanih lučnih otvora, a na prvom je katu vjerojatno bio fontik (skladište žita). Kvalitetnom se gradnjom posebno odlikuje nasuprotna kuća iz 1442. čiji su otvori u prizemlju obrubljeni kamenim okvirima i ujedno svjedoče da je Tinjan nekad bio uspješan trgovački grad. Od ostalih povijesnih građevina vrijedi istaknuti staru grobljansku romaničku crkvu Sv. Križa iz 13. st. Mala je to jednobrodna građevina s preslicom nad glavnim ulazom i polukružnom apsidom, a sadašnji je izgled dobila u obnovama 1728., 1894. i 1980. godine. Navodno su u njoj bili i glagoljaški zapisi koji su izgubljeni u brojnim rekonstrukcijama. To je, kako se čini, i jedina crkva od ukupno 12 što ih spominje Valvasor koji je Tinjan posjetio 1680. Napisao je da su tri bile unutar zidina, četiri izvan, a pet u bližoj okolici [1, 3].

Valvasor je pisao i o otmicama žena u Tinjanu i okolici koje su najčešće vezane uz obližnji Žbandaj, onda poznat kao nezdravo mjesto gdje ljudi brzu umiru. Zato su ga svi zaobilazili, a i ondašnji su

se Žbandajci vrlo teško mogli oženiti. Stoga su odlazili na sajmove ili druga okupljanja te odabrali neku ženu koju bi oteli i odveli u svoje selo gdje bi se s njom jedan od sudionika otmice odmah oženio. Takve su se "metode" zadržale sve do početka 19. st. kada su ih iskorijenile rigorozne kazne.

Tinjan je inače u prošlosti bio poznat po svojim kovačima, a od 2006. je proglašen i Općinom istarskog pršuta koji je i posebno zaštićen kao izvorni proizvod. Štoviše u Tinjanu se svake godine u listopadu održava i međunarodni sajam pršuta. Gradić je poznat po mnogim neobičnim pričama koje smo, kao i u drugim prigodama, najčešće crpili s izvrsne internetske adrese (<http://swirl.blogger.index.hr/default.aspx>). Malo se, primjerice, zna da na Tinjanštini muškarcima nisu skraćivali kosu nego su je pleli u bogate pletenice, a ako su nosili šešir, pletenicu bi ovili oko njega i ponosno pokazivali. Posljednom su pleteničari zabilježeni početkom 20. st. Jedna je priča vezana uz 19. st. kada su Tinjanštinu poharale brojne epidemije malarije, kuge i kolere. Svi su radi zaštite ostajali u kućama iza zatvorenih vrata i prozora te su masovno pili domaću rakiju nazvanu "Ocat od sedam lopova". Rakija je bila spravljena prema receptu iz 17. st. koji je sačuvan i može biti zanimljiva turistička ponuda. Zgodna je i priča o pobuni tinjanskih žena 1931. za fašističke vlasti protiv omrznutog župana De Rezene. U protestu ih se okupilo dvjestotinjak, a rastjerali su ih karabinjeri koji su najglasnije zatvorili u vojarnu. Sutradan ih se okupilo još više jer su im se pridružile i žene iz Kringe i Svetog Petra u Šumi. Okružile su vojarnu i tražile slobodu za zatvorenice. Zbog protesta je ukupno 18 žena tri mjeseca odležalo u pazinskom i pulskom zatvoru, ali je omraženi župan ipak smijenjen.

Poznato glagoljaško i uskočko središte

Dok su Kringa i Tinjan branili pristup Pazinu sa zapadne strane, obrana je s jugoistoka bio **Lindar** (tal. **Lindaro**). To se malo istarsko naselje smjestilo vi-

soko iznad doline najveće istarske porednice Pazinčice ili Pazinskog potoka na sjeveru i na tri strane strmog brijega koji dominira okolicom. Stoga i ne čudi što je i taj položaj bio zaposjednut još u prapovijesti i da su Histri na njemu izgradili gradinsko naselje čiji je naziv ostao do danas. Naselje je nastavilo živjeti i za rimske vladavine, a zabilježeno je pod nazivom Lindarum.

Lindar je od 6. st. bio u sastavu moćnoga Bizantskog Carstva sve do 788. kada su ga osvojili Franci i dali na upravu furlanskom markgrofu koji je bio podređen bavarskom vojvodi. Potom o Lindaru nema nikakvih tragova sve do 1283. kada je porečki biskup Bonifacije predao Pazinskoj knežiji neki mlin pod Lindarom. Ipak se može pretpostaviti da je najprije bio u rukama istarskog markgrofa, zatim akvilejskog patrijarha i porečkog biskupa te naposljetku Meinharda iz Crnog grada, da bi udajom njegove kćeri Matilde za Engelberta Goričkog došao u ruke istarske grane grofova Goričkih. Tada se znatno razvilo lindarsko gospodarstvo temeljeno na obrtu, vinogradarstvu, stočarstvu i ratarstvu.

Nakon što je 1374. izumrla muška loza istarske grane te obitelji, Lindar je pripao Habsburgovcima. I pod novim se gospodarima nastavio razvijati, o čemu ponajbolje svjedoči visina davanja propisana urbarom za pojedina mjesta, u kojem je Lindar po gospodarskoj snazi bio drugo naselje u Pazinskoj knežiji, odmah iza Gračišća.

Fraščićeve psaltir je jedini hrvatsko-glagoljski psaltir s tumačenjima, a izradio ga je 1463. lindarski pop glagoljaš za župnika Matiju u Kubedu pokraj Kopa

Lindar je ujedno uz Roč, Hum i Veprinac jedno od središta glagoljaštva o čemu svjedoče brojni grafiti pisani glagoljicom iz razdoblja od 15. do 17. st. Najpoznatije je ipak po tzv. Fraščićevu psaltiru, jedinom očuvanom hrvatsko-glagolj-

skom psaltiru s tumačenjima (nazivan i "Tlk psaltir"), koji je u Lindaru 1463. izradio pop glagoljaš Petar Frašičić za kubedškoga župnika Matiju poluustavnom (uglatom) glagoljicom. Osim kanonskih psalama, Frašičićev psaltir sadržava i 151 apokrifni psalam te pet kantika (četiri starozavjetna i jedan novozavjetni). Psalamski je dio stariji, nastao prije najstarijih glagoljskih psaltira, a komentar je mlađi, napisan vjerojatno u primorskome čakavskom ambijentu. Danas je pohranjen u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču, a izdao ga je 1967. Josip Hamm pod imenom *Psalterium Vindobonense*. O snažnoj glagoljaškoj tradiciji svjedoči i glagoljički

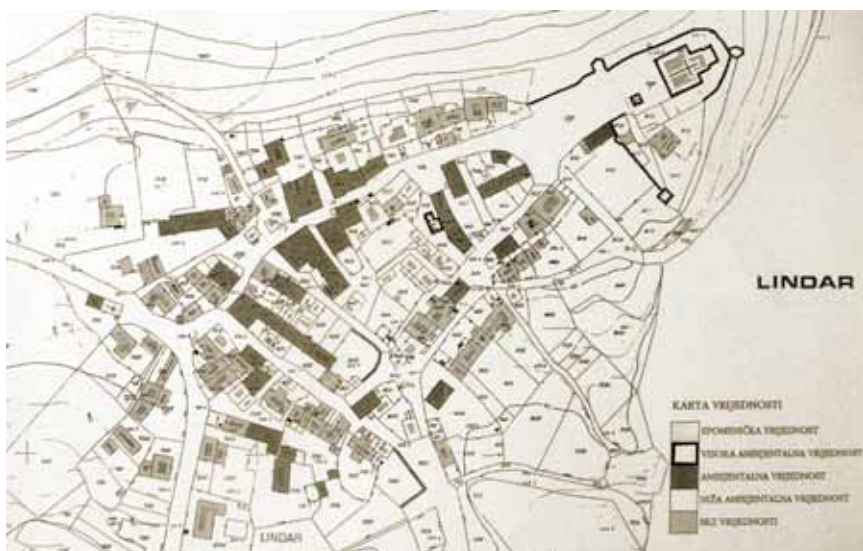
rukopis župne matice krštenih od 1590. do 1667. koji se čuva u Arhivu HAZU-a u Zagrebu.

Strah od Osmanlija te status najvažnije utvrde na granici habsburške Pazinske grofovije i Mletačke Republike na prilazu pazinskoj kotlini imalo je presudan utjecaj na razvoj grada tijekom cijeloga novog vijeka. Pretvorba uspješnog grada u isturenu utvrdu također je potpuno promijenila socijalnu strukturu grada koji su napustili obrtnici i trgovci, a naselili vojnici i vojni obveznici. Važan je strateški položaj potvrđen i za mletačko-habsburškog rata 1421. kada su ga osvojili Mlečani i držali gotovo cijelu godinu. Od Mlečana je stradao i u 16. st. i

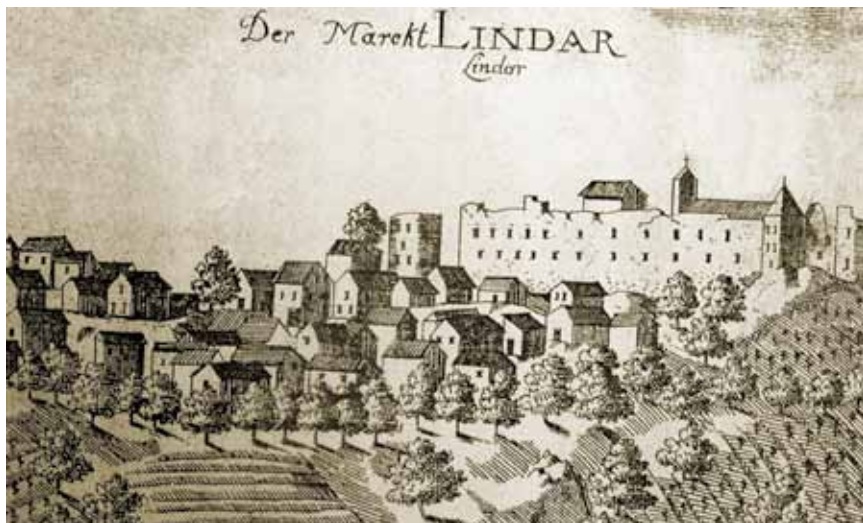
početkom 17. st. (1508., 1511. i 1615.), a njegovu su okolicu u dva navrata (1501. i 1511.) opustošili osmanski akindžije (povremeni jurišni konjanici).

Iz tog doba potječu i današnje utvrde oko župne crkve Sv. Mohora i Fortunata. Da je to bio snažno utvrđen kaštel uz Petronijeve i Valvasorove vedute, svjedoči i ratna epizoda iz 1615. kada su Mlečani za Uskočkog rata uspjeli zauzeti naselje, ali su kaštel uspješno obranili senjski uskoci i hrvatski podanici austrijskog nadvojvode, zvani Kraljevci. U nastavku su rata ti hrabri branitelji upravo iz Lindara poduzimali pljačkaške pothvate na mletački dio Istre. Plijen su prikupljali u kaštelu i potom ga prenosili u Senj. Stoga je Lindar bio poznat kao glavno uskočko središte u Istri.

U ratu je gradić gospodarski upropašten, što je smanjilo i broj stanovnika. Ipak se Lindar polako uspio oporaviti, a pojačana je izgradnja započela u 17. i 18. st. kada su na mjestu srušenih kuća izgrađene nove i znatno udobnije. Tada su gradski bedemi izgubili obrambenu svrhu i ugrađeni u nizove novih kuća. Tako je Lindar nakon vojnog sloma Habsburgovaca u III. austrijsko-francuskom ratu 1809. i mira u Schönbrunnu dočekaio francusku vlast nakon što je Napoleon dobio ostatak Istre i poluoctok u cijelosti priključio Ilirskim pokrajinama. U francuskoj je vlasti Lindar bio do 1813. kada se ispod njega austrijski kapetan Josip Lazarić sukobio s francuskom vojskom i ostvario veliku pobjedu. Naime, grof je Laval Nugent, austrijski general irskog podrijetla i Hrvat po opredjeljenju, htio nakon osvajanja Rijeke spriječiti prodor francuske vojske prema Trstu. Stoga je u Istru poslao kapetana Josipa Lazarića, vjerojatno rođenog Lindarca, s 47 vojnika i 6 konjanika. Svjestan vlastite vojne slabosti, Lazarić je uspio pridobiti velik broj seljaka dobrovoljaca iz gotovo cijele negdašnje Pazinske knežije, a priključili su se i mnogi Hrvati iz francuske vojske. Svi su preobučeni u austrijske uniforme i tako postali svojevrсни statisti za zavaravanje brojčano jačih Francuza, a rijetki su s oružjem i znanjem bili na ključnim mjestima. Štoviše, prema predaji, u toj

Tlocrt gradića Lindara

Lindar na Valvasorovu prikazu

su ratnoj varci sudjelovale i lindarske žene jer su na zidove utvrde prislonile svoja vretena koja su izdaleka izgledala poput pušaka s bajunetama.

S malim je brojem vojnika i preobučenih seljaka kapetan Lazarić kod Lindara porazio znatno brojniju francusku vojsku i zarobio gotovo tisuću vojnika

Šarena je vojska počela nadirati prema Lindaru u rano jutro 4. rujna 1813., uz zvonjavu svih crkvića i crkvi Pazinštine. Francuski je zapovjednik zbog brojnosti bio uvjeren da ga napada glavnina generala Nugenta, pa su njegovi vojnici pobjegli iz Lindara i usput bacili dio oružja u Pazinsku jamu. Na kraju su svi zarobljeni kod Berma – 29 francuskih časnika i 900 vojnika zajedno s preostalim vojnom opremom. Lazarić je za taj uspjeh odlikovan od Franje II., austrijskog cara i ugarsko-hrvatskog i češkog kralja, a dodijeljena mu je i počasna ti-

i dim i top razletio pa se dio cijevi nalazi iza crkve Sv. Martina, a neki tvrde da su manji dijelovi završili i u Pazinu. Ostatak se topa danas nalazi pokraj župne crkve.

Gospodarski usponi i padovi

Zahvaljujući plodnoj okolici i prometnom položaju na putu prema istočnoj obali, u 18. i 19. st. Lindar je uspješno poslovao i izvezio poljoprivredne proizvode i prerađevine, posebno ulje i vino. O gospodarskom napretku nedvojbeno

pa je hrvatsko stanovništvo protjerano, a preostali su prisilno talijanizirani. Nakon 1943. i kapitulacije Italije Lindar je zajedno s ostalim dijelovima Istre u sastavu Hrvatske proživio sve dosadašnje promjene.

Grad se dijeli na dvije međusobno povezane urbane cjeline nastale u različito doba. Prevladava kaštel sa župnom crkvom u istočnom dijelu naselja, snažna utvrda nepravilnoga trokutastog tlocrta koja je bila branjena s tri kule, a u istočnoj je četvrtastoj kuli ugrađen brončani top. Između kaštela i naselja bio je širo-

Panorama Lindara

Dio lindarske utvrde s topom koji se vezuje uz kapetana Lazarića (snimio: N. Milčić)

tula "baruna od Lindara".

Iz sukoba vjerojatno potječe top koji Lindarci i zovu "lumbarda kapetana Lazarića". S njim je povezana i jedna komična zgoda s početka 20. st. Nakon obnavljanja zvonika stanovnici su top utovarili na kola i doveli do groblja te napunili i zapalili. Vjerojatno to i nisu učinili osobito stručno jer se uz prasak

svjedoči velika župna crkva Sv. Mohora i Fortunata, ali i stanovništvo koje je raslo sve do 1918. i pada Istre pod Italiju. Tada se Lindar proširio po hrptu brežuljka uz ceste prema zapadu i jugozapadu. S novom je vlašću počeo proces talijanizacije domaćega hrvatskog stanovništva, što je dolaskom fašista na vlast 1922. poprimilo nasilne oblike

ki jarak premošten pristupnim mostom, tako da se i danas za prostor pred crkvom i kulom naziva "na mostiču".

Kaštelom i naseljem dominira crkva Sv. Mohora i Fortunata iz 1606., izgrađena na mjestu starije gotičke crkve. Bila je to jednobrodna građevina koja je 1860. dogradnjom bočnih brodova pregrađena u neoklasicističku baziliku. U njoj je vrijedan inventar, a posebno se ističe pet oltara iz 18. i 19. st. te škropionica iz 1604. Pokraj crkve je samostojeći neorenesansni zvonik iz 1906. Visok je 30 m i pravokutnog tlocrta, a na vrhu je otvoren biforom na svakoj strani te natkriven osmerokutnim tamburom i stožastom piramidalom kapom.

S druge je strane negdašnjeg jaraka duž dviju glavnih ulica predgrađe Lindara koje je također bilo utvrđeno obrambenim zidinama. Na glavne se ulice nadovezuje niz poprečnih prolaza i uličica koje tvore nekoliko insula s nizovima kuća iz 15. i 16. st. Ti su

Župna crkva Sv. Mohora i Fortunata u Lindaru

nizovi dijelom izgrađeni i na mjestima negdašnjih sjevernih, zapadnih i južnih bedema.

Od ostalih lindarskih građevina vrijedi istaknuti crkvu Sv. Katarine na ulazu u naselje koja je izgrađena u 14. st. kao manja pravokutna građevina s gotičkim svodom, a sve do 1860. bila je župna crkva. U njoj su očuvane zidne slike nepoznatoga majstora, a najpoznatija je kompozicija *Živi križ*, datirana glagoljskim natpisom u 1409. Na pročelju je preslica bez zvana, a ispred crkve trijem s gotički oblikovanim prolazima. Rezbareni oltar potječe iz 1770., a oltarna je slika iz 17. st.

U gradiću je bilo mnogo raskošnih građevinama, poput vile s kulom i prsobranima te velike dvokatne zgrada s prostranom terasom koja se naziva i "lindarski neboder"

Nedaleko od crkve Sv. Katarine vila je obitelji Baxa, lokalnih veleposjednika, koju je izgradio Carl Baxa. Tom vilom prevladava kula s prsobranima, a od negdašnjeg su parka oko vile očuvana tek velika kamena vrata na ulazu. Obitelj Baxa imala je u Lindaru još nekoliko kuća, a posebno se ističe "lindarski

neboder" ("grattaciolo") iz 1869., velika dvokatna zgrada s prostranom terasom s negdašnjim natkrivenim krovom oslonjenim na stupove. Premda bez krova još uvijek je najviša građevina u Lindaru.

Crkva Sv. Sebastijana izgrađena je 1559. kao zadužbina Ivana Jedrejčiča, o čemu svjedoči dvojezični natpis na latinici i glagoljici ugrađen u pročelje. Manja je to jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta s preslicom iznad ulaza. Do nje je sve do 1961. bila gradska loža koja je zbog trošnosti porušena. Izgrađena je u 17. st., u II. svjetskom ratu u njoj su njemački vojnici imali kuhinju, a nakon rata služila je kao servis za popravak traktora.

Na groblju je spomenuta romanička crkvića Sv. Martina s preslicom na pročelju koja je prekrivena kamenim pločama. U njoj je očuvan nadgrobni glagoljski natpis popa Matušiča iz 1588. [1, 4]. Valja pridodati da je i Lindar imao svog vampira odnosno "štriguna" i da je o njemu također pisao Valvasor. Navodno su seljaci iz groba iskopali jednog mrtvaca i proboli ga kolcem od trnovine jer su u praznovjerju zaključili da je nakon smrti proždriao ljude. U mjestu se posljednjih godina održava glazbena manifestacija zvana "fešta pres štrumentima", na kojoj se sviraju tradicionalni istarski napjevi na priručnim "štrumentima" od trske i drva, ali i na predmetima za po-

Tlocrt Gračišća

ljoprivredu ili kućanstvo. Svirачi ujedno muziciraju ("kampelaju") na zvoniku župne crkve.

Najbogatiji gradić Pazinske knežije

Prikaz kaštela južno od Pazina završava **Gračišćem** (tal. **Gallignana**), povijesnim gradićem i dugogodišnjom ljetnom rezidencijom pičanskog biskupa koji je smješten na istaknutome strmome brdskom hrptu iznad ceste Pazin – Pićan. Taj su vrijedan strateški položaj na putu u unutrašnjost Istre u prapovijesno doba zaposjeli Histri i izgradili gradinsko naselje. Vjeruje se da je u antičko doba na njegovu mjestu bilo utvrđeno naselje pod imenom Callinianum, a današnje su ime dali novopridošli Slaveni i Hrvati koji su ga temeljito razorili. U dokumentima se prvi put spominje 1199. kao Gallinianum i tada je župan bio neki Dražiha ili Drašica. Iako u dokumentima nema potvrde je li Gračišće tada bilo utvrđeno, s obzirom na slavensko prezime može se pretpostaviti da je utvrda na tom položaju starijeg podrijetla. Za prvog je spomena bio naselje slobodnih seljaka-plemića koji su se pod vrhovnom zaštitom istarskih markgrofova organizirali kao gradska općina ili komuna. Zatim su zavlitali akvilejski patrijarsi i porečki biskupi koji su krajem 12. st. upravu nad Gračišćem

dodijelili grofu Meinhardu iz Pazinske knežije koja je udajom prešla u posjed njegovih rođaka grofova Goričkih i tada se zvalo Galiae. Potom je od 1374. kao dio Pazinske knežije prešlo pod vlast Habsburgovaca, a pripadalo je Pićanskoj biskupiji sve do 1788. i njezina ukidanja.

Poput susjednog Lindara i pod habsburškom se vlašću grad nastavio razvijati. Sudeći prema prikupljenim porezima tijekom 15. st., Gračišće je bio najbogatiji grad cijele knežije, znatno bogatiji od Pazina. U urbaru iz 1498. spominje se pod imenom Galiann.

Kako je bio na granici habsburško-mletačkog posjeda okolica mu je često stradala u sukobima, a 1508.-1510. u ratu između Mletačke Republike i cara Maksimilijana I. Habsburškog privremeno ga je zaposjela i mletačka vojska. Grad uništen epidemijama i ratovima Habsburgovci su pokušali oživjeti u 16. st. naseljavanjem hrvatskih izbjeglica s osmanskoga područja (Bosna, Dalmacija i Lika). Doselilo se 108 obitelji, "mahom drevnih Hrvata", kako je 1593. zapisao ondašnji pićanski biskup. Zahvaljujući njima Gračišće se brzo oporavilo, pa se u urbaru iz 1598. spominje u statusu gradića (städtl).

No taj uspon bio je kratka vijeka jer je

teško stradao u Uskočkom ratu. Daljnijem je propadanju pridonijela i buna pićanskih kmetova koja je izbila 1653. za biskupa Francesca Massimiliana Vaccana, kao i činjenica da se u 19. i 20. st. zatekao izvan glavnih prometnih pravaca. Ipak to je pridonijelo očuvanosti njegova renesanso-baroknog izgleda.

Da je riječ o jednom od starijih istarskih naselja, svjedoči i njegova prapovijesna gradinska urbanistička struktura koju je u cijelosti preuzelo srednjovjekovno naselje. Tipičan je to istarski srednjovjekovni gradić nepravilna elipsoidnog tlocrta, opasan obrambenim zidom izgrađenim u smjeru pružanja starijih prapovijesnih bedema. Najbolje su se očuvali ostaci zidina na sjeveru, jugu i istoku, a na zapadnoj su strani u 18. i 19. st. razgrađeni i ugrađeni u pročelja niza kuća. S obzirom na to da grad leži na gotovo nepristupačnoj stijeni, moglo mu se prići samo zapadne strane gdje se između dviju zgrada iz 19. st. očuvao portal negdašnjih glavnih gradskih vrata.

Premda i kod Gračišća urbanističku shemu karakterizira koncentrična mreža ulica, zbog brojnih epidemija i ratova prostor unutar bedema nije nikada bio gusto popunjen. Najgušće je izgrađen predio oko zapadnih gradskih vrata i

glavnog trga, a najmanje uz negdašnje južne i jugoistočne bedeme kojima prevladava masivna baterijska renesansna polukružna kula skošenog podnožja, izgrađena približno 1500. za obranu južnih gradskih vrata. Iako nisu sačuvani nikakvi ostaci, ta su manja vrata uglavnom služila poljoprivrednom stanovništvu za prilaz poljima južno od grada. Iz istog su razloga i na istočnoj strani grada bila mala gradska vrata za najlakši i najbrži silazak u polja podno istočnih padina.

Kroz zapadna gradska vrata put je vodio prema glavnome gradskom trgu. Kroz prolaz u gradskim vratima ulazilo se u ložu iz 1549., pokraj koje su bili fontik i prostor za stražu, a danas je to prostor općinskih službi. Na početku je glavnog trga palača Salamon, izgrađena približno 1570., obnovljena 1853., a iako je zaštićeno kulturno dobro, bila je u derutnom stanju. No valja reći da joj je nedavno pod zaštitom Konzervatorskog zavoda obnovljeno krovništvo. Dvokatna je to građevina od pravilno klesanih kvadratnih blokova s gotički okićenim prozorima na prvom katu i s renesansnim zaobljenim na drugom (vjerojatno iz 1570.). Iako je palača opustošena, na stropovima su još uočljivi dijelom očuvani slikovni ukrasi. Palača je dobila naziv prema negdašnjim vlasnicima, a građena je u venecijanskom gotičko-renesansnom stilu, iako Gračišće nije nikada bilo pod Mlečanima.

U Gračišću je bilo sedam crkava, a sačuvane su četiri od kojih je najpoznatija zavjetna crkva Sv. Marije, jedna od najvrjednijih istarskih gotičkih građevina

Lindar na prikazu Prospera Petronija u 17. st.

U srednjovjekovnom je gradu bilo čak sedam crkava, a sačuvane su tek četiri. Među njima je zavjetna crkva Sv. Marije koja se smatra jednom od najvrjednijih gotičkih građevina u Istri. Nalazi se na središnjem trgu, a izgradio ju je 1425. graditelj Dento ili Dente po narudžbi Petra Beračića, što je i napisano pokraj ulaznih vrata. To je jednobrodna crkva

Panorama Gračišća

s trijemom (lopicom) i zvonikom na preslicu, neraščlanjenog i ravnog začelja te nadsvođena šiljatim gotičkim svodom, a i trijem je posebno ukrašen. U crkvi su pronađeni tragovi fresaka, a akademik Branko Fučić pronašao je i nekoliko grafita urezanih i svježu žbuku. Jedan je glagoljski i navodi 1437. godinu i popa "Domeniga z Boljuna", drugi ima crtež broda, a treći crtež bucmašte žene duge kose s natpisom na latiničnoj gotici "Stara baba Vukoša".

Rezidencija pičanskih biskupa

Oko crkve Sv. Marije trgovalo se u sajmenne dane, a u blizini je bio kameni blok s izdubljenim mjerama za žito i tekućine. Isprva je taj blok bio kraj zapadnih gradskih vrata, na kamenom podnožju na kojem je bio uklesan grb habsburških vojvoda, vlasnika Pazinske grofovije počev od treće četvrtine 14. st.

Na sjevernoj strani trga ostaci su ljetne rezidencije pičanskih biskupa. Izgradio ju je u 14. st. pičanski biskup Paskazije, rođeni Gračišćanin. Izvorno se taj kompleks sastojao od unutrašnjeg dvorišta okruženog stambenim i gospodarskim traktom, ali je u 16. st. srušen tako da je danas sačuvana tek kapela Sv. Antuna Padovanskog (Sv. Fabijana i Sebastijana). Izgrađena je 1381. iznad glavnoga ulaza u rezidenciju, a obnovljena 1486. Manja je to jednobrodna građevina s poligonalnom apsidom koja je nadsvođena gotičkim rebrastim svodom.

Jedna ulica u Gračišću (snimio: N. Milčić)

Vanjska su pročelja kapele zidana klesancima sлагanim u pravilne redove istih visina. Još je polovicom 20. st. unutrašnjost kapele bila osvijetljena s dva velika i jednim manjim šiljatim gotičkim prozorom s vitrajima, a ti su prozori danas zazidani. Kroz prolaz ispod manjeg prozora kapele ulazilo se s trga u negdašnje dvorište rezidencije.

Među važnije građevine Gračišća ubraja se i kompleks župne crkve Sv. Vida, Modesta i Krescencije (zajednički stradali u Rimu za Dioklecijanovih progona 304. ili 305., istoimena crkva postoji i u Grožnjanu) podignuta na terasi u krajnjemu sjeveroistočnom uglu grada, iznad strmih

litica. Crkva je izgrađena na mjestu sred-njovjekovne, a preuređenje je započelo kada je biskup bio Giovanni Giuseppe Bonifacio Cecchotti (1740.-1765.). Sa-dašnji je oblik dobila 1769. kada je biskup bio njegov nasljednik Aldrago Antonio de Piccardi (1765.-1784.), posljednji biskup Pičanske biskupije. To je velika trobrod-na bazilika pravokutnog tlocrta s tri nad-svođene apsida pravokutnog tlocrta i lađe sa stropom koje odjeljuju lukovi što ih nose kameni stupovi na visokim po-stamentima. U crkvi je mnogo vrijednih umjetničkih djela, a posebno se ističu kameni i drveni oltari, rezbarene korske klupe i liturgijski predmeti iz 18. st. Ne-daleko je s južne strane zvonik, izgrađen kao masivan toranj pravokutnog tlocrta, koji je na vrhu otvoren triforom na svakoj strani i natkriven osmerokutnim tambu-rom i stožastom piramidalom kapom. Iako nije najviši, s njega se pruža jedan od najljepših pogleda na brdovit krajolik središnje Istre.

Glavnina novijih kuća ima ispred pro-čelja gospodarsko dvorište, a obrtničke su kuće u ulici Na potoku (16.-18. st.) poredane s radionicama u prizemlju. Ulica Pod Fumiju sačuvala je nizove kuća iz 15. st. s konobom u prizemlju, jednosobnim prostorom za stanovanje na katu te vanjskim stubištem. Ta ulica vodi od negdašnjih južnih gradskih vra-

ta do manjega središnjeg trga na kojem je crkva Sv. Fumije ili Eufemije po kojoj je i dobila ime. Crkva je velika trobrod-na građevina pravokutnog tlocrta s tri upisane apsida i dvostrukom preslicom nad ulazom. Izgrađena je 1383. i potom u nekoliko navrata obnovljena (posebno 1864. i 1985.). U njoj je poznato roma-ničko drveno raspelo iz 13. st. koje se često izlaže na izložbama.

Župna crkva u Gračišću velika je trobrodna bazilika s tri nadsvođene apsida i lađe koje odjeljuju lukovi na kamenim stupovima s visokim postamentima

Gračiće je bilo rodno mjesto Franje Mar-tinčića (poznatijeg po talijanskom obli-ku svog imena – Francesco Martinich) koji je bio general-major austrijske vojske i koji je 1859. dobio odlikovanje Reda Marije Terezije, a deset godina po-slije naslovljen je carskim baronom [1, 5, 6].

O Gračišću se raspredaju pomalo tajan-stvene priče pa ga neki ističu i kao svo-jedobni centar masonerije u Istri, a to se zaključuje prema nekim pronađenim masonskim simbolima. Spominju ga se

i kao središte templara zbog ucrtanih templarskih križeva. Valja reći da su svi ti dokazi pomalo nategnuti, a za tem-plare se inače tvrdi da su zaista djelovali u Istri, posebno u Puli te uz dolinu Mirne i Limski kanal. Navodno je središte nji-hova djelovanja bila Vižinada.

(nastavit će se)

IZVORI

- [1] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [2] Vinščak, T.: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri*, Studia ethnologica Croatica, 17 (2005) 1., str. 221-235
- [3] Horvat-Levaj, K.: *Tinjan – građevni razvoj*, Tinjan i okolica od prapovijesti do danas (zbornik radova), Matica hrvatska Pazin i Poglavarstvo općine Tinjan, Tinjan, 2005, str. 261-278
- [4] Drempešić, J.: *Revitalizacija naselja središnje Istre* (magistarski rad), Zagreb, 1997.
- [5] Klen, D.: *Iz prošlosti Gračišća*, Bulletin Odjela VII. za likovne umjetnosti JAZU, 8 (1960) 1, str. 1-7
- [6] Fučić, B.: *Petar Beračić, "fondator" u Gračišću*, Bulletin Odjela VII. za likovne umjetnosti JAZU, 8 (1960) 1, 8-11

CASTELLI AROUND PAZIN

This instalment of the series on Istrian castelli deals with castelli situated in the central part of Istria, near the town of Pazin, which is the historic and administrative centre of the peninsula. This old town used to be the seat of Habsburg estates and was surrounded, to counter continuous threats from Venice, by strong fortifications built, just like in other places, on the remains of former Histrian hillforts. The first stronghold presented in the article is the place of Kringa situated in the vicinity of the Lim Valley. There are nowadays no distinct traces of defensive walls, although it can be concluded from Valvasor's drawings that this used to be a small-size fortified village. A much better known fort is the small town of Tinjan, the municipality seat located somewhat more to the north. It is known as fortification which was the closest to Venetian estates. The fact that the town

accommodated military troops has greatly contributed to the delayed economic development of the town in the Middle Ages, and in a part of the modern era. To the south of Pazin lies the old Histrian and roman stronghold of Lindar which controls, from its dominant hilltop position, the entire Pazinčica River valley. This fortified town used to be at one time the Uskok centre in Istria, and it played a significant role in the expulsion of the French in the early 19th century. The article ends with Gračišće, a long-standing summer residence of Pičan bishops. This was the wealthiest town in the entire Austrian Pazin district, but was often the target of military incursions. Gračišće has preserved its Renaissance-Baroque structure thanks to that fact that it was not situated on the main travel routes.